

ראב"ע — תולדותיו וספריו

מאת

אשר ווינר

ראב"ע ידע כאישיות רב צדדית: משורר, פרשן, מדקדק, פילוסוף, אסטרונום ואצטרוולוג, מתימטיקאי, חכם בחכמת החיים, שנון וחרוף בפתגמים, בקי ונבון באוצרות היהדות ובמדעים כלליים, בעל תפישה עמוקה ורחבה להפליא. גולת הכותרת ביצירותיו הם פירושי לתנ"ך בכלל, ולתורה בפרט, שבהם עומדות לו כל המעלות שמנינו בו, שחברו יחד להאדיר ביתר שאת את מפעלו הכביר.

ולא זו בלבד, אלא שבהם גם הן מוצאות כר נרחב להשתכלל ולקבל צורתן השלמה. שהרי אין לדעת את ראב"ע כמדקדק, פילוסוף, ידען רחב בידע כללי וכו' בלא להוסיף את החומר העשיר המצוי בפירושי.

יצירתו של ראב"ע בדרך כלל מתחלקת לשתי תקופות: (א) תקופת ספרד; (ב) התקופה שלאחר ספרד.

א. מעט הגיע אלינו ממנו מתקופת פעולתו הספרותית הראשונה הנחלה בספרד. כנראה שבעיקר עסק בה בשירה. בזמנו נחשב לאחד המשוררים הדגולים בשירת ישראל בספרד. ור' משה אבן עזרא בעל הטעם הטוב ובעל הידע בשירת ספרד מעמיד את ראב"ע בשורה אחת עם ר' יהודה הלוי: גם אבו אלחסן בן הלוי (ריה"ל), שדלה פנינים וחבר משלים ופתגמים בהירים. ואבו אסחק בן עזרא (ראב"ע), שהיה מכת המדברים והמליצים הנשגבים. שניהם היו מטולידה, וגרו אחר כך בקורטובה. הם הגיעו למעלת השירה היותר רמה על פי דרך הערבים (ספר שירת ישראל — כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה — עמ' עה לר' משה בן יעקב אבן עזרא. מתורגם לעברית עם מבוא והערות מאת בן ציון הלפר).

ור' יהודה אלחריזי, כשהוא מונה את סגולותיהם של משוררי ספרד, כותב: ולא כשירי ר' אברהם בן עזרא בהירים בשחקים... ושירי החכם ר' אברהם בן עזרא עזרה בצרות, וגשמי נדבות בזמן בצרות, וכל פיוטי נוראים, ועניניהם נפלאים, כהם לא ראום הרואים, גם הוא חבר סדר ליום הכפורים, עניניו בכור שכל יצוקים ועל הלבבות חקוקים (תחכמוני, שער שלישי).

הרבה פעמים ראב"ע מזכיר את ריה"ל בפירושיו אם כשואל לדעתו בענינים חשובים, או כמפרש ובלשן. בכל מקום הדברים נאמרים כשיחה בין ידידים המכבדים איש את רעהו. מה שמוכיח, שהיו ביניהם קשרים הדוקים של ידידות והכרה הדדית. למשל בשאלה, שהיא יסוד ראשון במעלה בס' הכוזרי, שמות כ א: שאלני ר' יהודה הלוי מנוחתו כבוד, למה הזכיר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר שעשיתי שמים וארץ, ואני עשיתיך. וזאת היתה תשובתי אלי. דברים לג ה: ואמר ר' יהודה הלוי ז"ל, כי המלך רמו לתורה, וכן היה מפרש אין מלך בישראל (שופטים

יח א). כאן ודאי מסידה בעל פה. דניאל ט ב: והיה ר' יהודה הלוי אומר... ואני אמרתי לו... והוא ענה, אמור לי... ואני אמרתי לו.

מן השיחות האלה וכיוצא בהן אנו למדים שכבר בספרד היה ראב"ע ידוע כפרשן פשטן גדול ועמוק, עד שאדם גדול כמו ר' יהודה הלוי רואה בו אישיות חשובה בידע המקרא הלשוני, והוא משוחח עמו שיחות פרשניות.

ידע מגובש כזה ודאי לא היה קיים רק בעל פה, אלא ודאי הועלה גם בכתב ברשימות בודדות, שבמרוצת הזמן הובלעו בספריו השלמים והמלאים, בתקופת חייו השניה שמחוץ לספרד, ולפיכך הוא מופיע בהם כסופר ותיק ורגיל כבר ביצירותיו הראשונות.

כידוע קיימים חילוקי דעות, אם היה ראב"ע גם במצרים, ארץ ישראל ובבל. שהיה במצרים משמשת ההערה בסוף הספר שפת יתר: אמר אברהם המהבר: זה ספר התשובות שהשיב ר"א, מצאתיו בארץ מצרים. על כך מעיר החוקר מיכאל וילנסקי במחברתו: „על דבר ספר היסוד וספר שפת יתר לראב"ע" (ירושלים תרפ"ו, דפוס הפועלים): בשלשת כה"י שהיו לנגד עיני, המלה מצרים איננה. ובכ"י ברסלוי יש שם מקום פגול. אפשר לשער שהיה כתוב שם בארץ הערלים, או שם גנאי אחר לנוצרים. וסופרי איטליה מחקו את המלה מפני אימת הצנזורה.

שהיה בא"י מדייקים ממה שכתב בשמות כה לא: ראיתי ספרים שבדקום חכמי טבריה, ונשבעו חמשה עשר מוקניהם, ששלש פעמים הסתכלו כל מלה וכל נקודה, וכל מלא וכל חסר, והנה כתוב יו"ד במלת תיעשה. ולא מצאתי ככה בספרי ספרד וצרפת ומעבר לים (אנגליה).

בבראשית ב יא אמר ראב"ע: וידוע כי גיחון קרוב מא"י, כי כן כתוב והורדתם אותו אל גיחון (מ"א א לג). והוא בא מפאת מזרחית דרומית. על כך מעיר במקום פרשן ראב"ע הקדום ר' יוסף בר' אלעזר הספרדי, בעל אהל יוסף (צפנת פענח): תמהתי על ר' אברהם, איך אמר כי גיחון קרוב מא"י... והנראה בעיני, כי ר' אברהם לא בא לארץ ישראל רק באחרית ימיו, אחר שחיבר פירוש התורה כאשר אפשר בפרשת ויקרא (א יא). שם אמר ראב"ע: וכן ירכתי צפון כי רבים תעו ואמרו שמגדל ציון היה בתוך ירושלים. על כך מעיר בעל אהל יוסף: אין זה אמת. רק הר ציון דרומי לירושלים... וראב"ע לא בא לירושלים כי אם אחר שחיבר פירוש התורה גם פירש ספר תהילות. ראה שם. כלומר, לבעל אהל יוסף היתה ידיעה שראב"ע היה בא"י, אך לא לפני שפירש התורה, טעויות כאלה לא יעשה אדם שראה את ירושלים.

ואשר למלת תיעשה, אין הוא אומר ונשבעו לי חמשה מוקניהם. הוא רק מספר שראה ספרים, ודאי באיטליה, שעליהם היתה מסורת שבדקום אנשי טבריה. כמו כן דייקו ממה שכתב בשמות כג יט: וכן אוכלים אותו (גדי עזים) בספרד, ואפריקא, וארץ ישראל, ופרס ובבל, שהיה בארצות אלה.

וממה שהוא מזכיר כמה פעמים בפירושו את ארץ תודו ואנשי תודו (בראשית כד ב; מו לד; שמות טז א; יט ט) דייקו שהיה בתודו.

מובן שכל אלה הם דיוקים קלושים ואין להסתמך עליהם. ואילו היה ראב"ע זוכה להיות בארץ ישראל, שלקדושתה הוא מקדיש תשומת לב רבה בפירושו, ודאי

חיינו שומעים הדים חיים ממסע כזה, וודאי לא היה עוד עוזב אותה. יש להניח, שנעוריו עברו עליו בספרד בשלות, והיה יכול להקדיש את עצמו ללמודים רחבים ויסודיים, ולכתיבת שירים יפים.

אח"כ כשספרד שובשה בגייסות לוחמות וקהילות ישראל הלכו ונחרבו, אחז כמו אחרים במקל נודדים. מקודם נדד בספרד למצוא לו מקום מנוחה, ובמטרה זו כנראה עבר גם לאפריקה. ורק אח"כ כשכלו כל הקצין עבר לאיטליה. ומאז לא מצא עוד מנוחה לגפשו, ותמיד היה מלא געגועים לימי נעוריו.

כנראה, שתוך נדודים מוקדמים אלה בספרד מתה עליו אשתו.

בנדודים אלה היו עמו בנו יחידו יצחק, אח"כ נפחדו, ויצחק עבר לבגדד ונתקרב אל המלומד נתנאל בן עלי, ודאי בהשפעת ראב"ע כאחד ממעריציו. באחרונה קמה דעה, שיצחק בן ראב"ע נתלווה בתחילה אל ריה"ל במסעותיו אל מצרים וארץ הקודש. בבגדד עבר עליו דבר קשה ונכשל בדת, אך חזר בתשובה. על מאורע נורא זה הוא מתוודה בשירו: יריבוני עלי עזבי ברית אל / בצאתי מברית צדק לעולה. הלא שבר בנו עמרם באפו / שני לוחות כתב נורא עלילה... טרפה לא אכלתיה בעודי / חשבתיה בשר פגול נבלה; ואם אמר משגע הוא נביא אל / ואודנו בראשית כל תפלה. בפי אמר, ולבי יענני / מכוב את, ועדותך פסולה. כבר שבתי לצל כנפי שכינה / אבקש ממך האל מחילה.

התמוטטות קשה זו, אף שהיתה כפי שהוא אומר רק מן השפה ולחוץ דכאה אותו מאד עד שכנראה חלה קשות וימת במוקדם. לראב"ע לא היה כל קשר עמו כל הזמן, ונודע לו על מותו רק כעבור שלש שנים. בהספדו אומר ראב"ע: אבי הבן קרב לספרד / כי אל ממך רחק / את בנך יחידך אשר / אהבת את יצחק. אני הגבר ראה שבר ומשושו גלה / זה פקדתי פרי בטני, ועל לבי לא עלה / כי חשבתי לעת זקנה היותו לרוח והצלה / אך לריק יגעתי וילדתי לבהלה / כי איך ישמח לבי / ויגוע וימת יצחק. בכה אבכה בכל רגע ואשא נהי נהיה / בזכרי זה שלש שנים מותו בארץ נכריה / ושאתי ממקום למקום וגפשי עלי הומיה / עד שהבאתיו אל ביתי לילה ויזמם בוכיה. כמה תלאות מצאוני / ואלה תולדות יצחק.

מאז, שגלה ממקומו בספרד ונחרב ביתו ומשפחתו וחבר רעיו, נסערה נפשו, ומצאה מנוחה רק בעבודת הקודש. הוא לא זכה עוד שרשים בשום מקום ונעשה זר בחברות חדשות שניסה לבוא בתוכן, עד שהדביקו בו שם רע של נודד נצחי. גם שירתו נעשתה יותר שכלנית חסרה חדות חיים.

על מצבו בימים הקשים הוא אומר: נדוד הסיר אוני / והבהיל רעיוני / ושם פי ולשוני / אסורים בזקים. לפנים בנעורים / והכינותי שירים / בצואר העברים / נתתם כענקים. בכל מקום גרתי / ספרים חברתי / וסודות בארתי / וכראי מוצקים. שפתי אם אשים / בהרים ורכסים / יעופון בם סוסים / ירוצון כברקים. ועתה נפלתי / לעפר שפלתי / ותחנון הפלתי / לאל ממעמקים.

בפתיחה לפרשת יתרו הוא אומר: נאם אברם אסיר תקוה / אשר פתח עני יתרו / עדי הלך חצי לבו / וענה הנדוד יתרו / וזה פרש בפרשה / תחלתה דבר יתרו. בפתיחה לספר צחות (מנטובה תתק"י): ואברהם זקן / כעוף נודד מקן.

ב. התקופה שלאחר ספרד. כשראב"ע הזכיר לעזוב את ספרד, בגלל מצבן האומלל של קהילות ישראל שם, הוא בחר באיטליה וסביבתה. ודאי מפני שראה בה מקום לפעולה. אך ודאי גם מקרבתה לספרד, בחינת עד כי יעבור זעם, צרפת נראתה לו אז ליותר תלמודית מכדי פעולתו הפשטנית בפירושי המקרא ודקדוק הלשון. חשש שנמוג במשך הזמן, וקמה קרבה בין ראב"ע ובין בעלי התוספות, שמזכירים אותו בכבוד גדול מאד (רה"ש יג א; קידושין לו ב).

בין ראב"ע ובין ר' תם קיים קשר של שירי כבוד הדדיים. ר' תם כותב אליו: אבי עזרי, ישיבוהו סעפיו / אשר נתן ידידו בין אגפיו / אני עבד לאברהם למקנה / ואקדה ואשתחזה לאפיו. וראב"ע עונה לו: הנכון אל אביר עם אל ורעם / להשפיל ראש במכתב אל בור עם / וחלילה למלאך האלהים / אשר יקד וישתחוו לבלעם. יש ולהערה על של בעלי התוספות הקרובים אליו בזמן ערך ביוגרפי חשוב כמו בהערה כבודך אגב, כמו תענית כ ב, תוספות ד"ה בהכניתו... כגון רבי אברהם אבן עזרא, שכל בני משפחתו היו נקראים כך.

ר' ידעיה הבדרשי מפרובנציה כותב לרשב"א: ובסופם הגיע החכם הגדול הראב"ע הנודע בשערים. והוא העולה על כל הנזכרים בהבנת האמתיות והשקידה על דלתות החכמה והרחקת שיבושי האמונות וספרי הנביאים. ואבותינו ספרו לנו שמחת גדולי הארץ הזאת, חסידיה ורבניה, לקראתו בעברו אליהם. והוא החל לפקוח עינים בגלילותינו, וחבר להם פי' התורה והנביאים. וכל מקום שהוא מרגיש סתר מהסתרים מעורר עליהם, אם בביאור גמור או ברמז מעט כפי הראוי.

על תגורם ליציאתו מספרד הוא אומר בהקדמה למגילת איכה: ואני אברהם בר מאיר מארץ מרחקים, הוציאני מארץ ספרד חמת המציקים.

בקינה על חורבן הקהילות בספרד הוא אומר: אהה ירד עלי ספרד רע מן השמים... באין סלף עדי אלף שנים ושבעים שנה לחורבן, שהיא 1140 לספ'. בהקדמה לפי' לס' קהלת הוא אומר: מארצו נפרד / אשר היא בספרד / ואל רומי ירד / בנפש נבהלת. ושם לבו כונן / לפרש ולשנן / ואל אל מתחנן / ולו התוחלת. להרבות לו עצמה / והוא יתן חכמה / ויסלח כל אשמה / בפירוש קהלת. ובסיום הפירוש לקהלת: והספר נשלם / בפירוש כל נעלם / בעזרת אל עולם / מלמד כל דעה. ורוב הודות לשמו / וכל חסד עמו / יצוה אל עמו / גאולה וישועה. לחשבון היודעים / תעודת שעשועים / תשע מאות יש עם / אלפים ארבעה. כלומר, הפירוש לקהלת נשלם בשנת דת"ק לבריאת העולם, השנה שבה ירד לרומא. בשנת דת"ק חבר ברומא גם ספר הדקדוק מאזנים, ועל כך הוא אומר בשיר הפתיחה: עד יבא אל רומא, ובהיותו שמה הבינו אל חכמה ופתח אזנים. היתה זו לו שנת יצירות.

בנדודיו ודאי התפרנס בעיקר מהוראת תורה לצעירים בני יהודים טובים, לפיכך רוב ספריו מוקדשים לתלמידיו. ומשנתפרסם נמצאו גם חובבי תורה, שאפשרו לו קיום והתמסרות לעבודת הפרשנות.

בשיר יברך שם, שבו הוא מספר בקיצור תולדות פירושו לתורה, הוא אומר: בזקנתו מכרהו עוניו / ביד מכה חדשה גם ישנה. ורב משה בנו מאיר סמכו / רשב גוי ככפה רעננה. ונדרתי לאל נדר בחליי / לבאר דת בהר סיני נתונה. ומה דעתי לקדם בה גבירי / וכל חכמה למשה היא למנה... ודת משה ביד משה אפרש.

ראב"ע חכם החכמים, ודאי עשה מאמצים להצליח לפרנס את עצמו בכבוד, ולא עלה בידו. דדאי חכם, שכל כולו מסור ללימודי התורה, לא היה יכול להקדיש הרבה זמן ומתשבה לקיומו החמרי, אך לפי עדות עצמו ניסה בכל כחו לחיות גם חיים של כבוד, ולא הצליח. גרם לכך דדאי המצב במקומות החדשים שאליתם נקלע עד שנלאה מביקוש עוד הצלחה חמרית, ותלה את מצבו האומלל במזלו הרע, שהרי הוא לא נתעצל ועשה הכל להצליח ומעשיו החמריים ודאי כלכל בחכמה. מצב מכאיב ומשפיל שראב"ע בשעה שנחה עליו הרוח הנציח בשירים קצרים: גלגל ומזלות במעמדם / נטו במהלכם למאלדתי / לו יהיו גרות סחורתי / לא יאסף שמש עדי מותי. איגע להצליח ולא אוכל / כי עותוני כוכבי שמי / לו אהיה סוחר בתכריכין לא יגועון אישים בכל ימי.

אשכים לבית השר / אומרים כבר רכב. אבוא לעת ערב / אומרים כבר שכב. או יעלה מרכב / או יעלה משכב / אויה לאיש עני / נולד בלי כוכב. כפי שהנחנו נתפרנס ראב"ע בנדודיו מהוראה, וספריו הקדיש לתלמידים, לבני מפרנסיו. לאור הנחה זו, יש לומר שמלכתחילה שימשו ספריו כספרי עזר לו בעצמו בהקניית חומר הגלמד לתלמידיו. משנתפרסמו ופרצו את החוג הצר של תלמידיו, התחילה דרישה לספריו מן הקהל הרחב מן החוץ, גם מחוץ לגבולות איטליה, וכך נתפרסם שמו של ראב"ע גם בצרפת, ועד אנגליה הגיע, מה ששימש אח"כ יסוד לבואו לשם ולרכוש בה חבר תלמידים מסורים.

פירושו של ראב"ע כתובים בעברית מקראית קלה וקצרה מאד. וזו היתה הלשון הספרותית המשותפת בין ראב"ע וקוראיו באיטליה ובצרפת ובאנגליה. שהרי חכמי צרפת ואיטליה כתבו יצירותיהם עברית. שהרי ערבית לא היו מדברים שם. וכך העביר ראב"ע את המדעים העבריים כתובים מיסודם ערבית לעברית.

אין ראב"ע מספר בשום מקום על אופן עבודתו. שהרי כל עבודותיו מבוססות באופן מדעי יסודי תוך וכוחים עם אנשים שונים, וספרי חז"ל לפניו תמיד פתוחים והוא מגלה בהם בקיאות רבה תוך הבנה עמוקה גם בהלכה, גם במדרש ובאגדה. במקומות רבים מורצה על הלוח העברי ועל לוחות אחרים, על הפילוסופיה היהודית המיוחדת במינה מבוססת על תנ"ך וחז"ל תוך ידע הפילוסופיה הכללית של הזמן ההוא. כל זה מן ההכרח להיוקק לספרות עשירה, שהרי גם גאון הגאונים, ויהא בעל זכרון לא מצוי, לא יזכור כל אלה בעל פה, ומה עוד אדם שעברו עליו צרות קשות ונדחדח שהסיר אונן.

ודאי גם המובאות הרבות של המלומדים הרבים והשונים שבפירושו לא בכדי הובאו, מהם ודאי היו ידועים בחוגים שבהם כתב פירושינו, והיה צריך לשם האמת לאשר או לסתור את דעותיהם תוך הוכחות משכנעות. מהם כדי לחזק את דעותיו שלו, מהם להנציח תורתם הראויה לשמירת נצח.

כנראה שראב"ע בנדודיו היה מוביל עם עצמו כ"י של ספרים, שבלעדיהם לא תיתכן שום עבודה יסודית, ושלא היו לו סיכויים למצאם במקומות החדשים. בתחילה היה לראב"ע גם משבר רוחני במקומו החדש. מה שמבטא בשיר נדוד הסיר אונן: וגבר מחשבי / לארכי ולרחבי / ופה לא אפתח פי / שדי דעתי צומקים ... ולמה נתעבר / ביד כי התגבר / ומה נוכל דבר / בארץ מרחקים ... ובאדום אין הדר / לכל חכם הוא דר / באדמת בן קדר / ועלינו שורקים.

למולגו לא נשבר ראב"ע בדכאוננו הרוחני הראשוני והתצלחה לא איחרה להאיר לו פנים, וזכנו בעבודות ראשונות במעלה, שהפנו את תשומת לב כל שוחר תושית, וצד היסס לא יתכן לומד תורה יסודי וחוקר רציני, שלא יזדקק לספרי ראב"ע. כפי שכבר ראינו התחילה עבודתו הפרשנית בפירושו על חמש המגילות. עבודותיו האחרונות הם פירושו השלמים לתורה.

בהקשר לזמנים של עבודות אלה קיימות שתי כתבות, שקשה לגשר עליהן. בשיר יברך שם (דוד כהנא ראב"ע, סימן מו) הוא מתפלל: לאברהם בנו מאיר יצו עז / יבינהו, ומפי כל תבונה / עזרהו עדי הלום (היום) ומספר / שני חייו שמונה על שמונה... ונדרתי לאל נדר בחלי / לבאר דת בהר סיני נתונה. כלומר, כשהיה בן 64 חלה קשה, ונדר נדר, לכשיבירא יפרש תורת משה.

בכמה כ"י, ובדפוס בהוצאה ראשונה (ניאפולי שנת רנ"ח) נמצא שיר קטן עם חרוז: ספר ואלה שמות חבור לאברהם, נשלם שנת תתקי"ג יקר כמו שהם. נמצא גם בהוצאת מזוקקי יהודה בתחילת ספר שמות. וקיים עוד שיר חשוב לסיום הפירוש לתורה ולחיי ראב"ע. נמצא בשני כ"י, ובספר שפת יתר בהוצאת גבריאל הירש ליפמן, ובקובץ של דוד כהנא. כוונתי לשיר לדור דורים. זהו שיר הודיה על העבר ותפילה להבא: לדור דורים שנתיך אלהים / וחיינו מתי מספר ספורים / ואתה חי וקים לעדי עד / וסופר כל הנשכחות ודורים / ושוכן עד וקדוש רם וגשגב / ועושה טוב ומיטיב לישרים / ומדריכם בדרך הישרה / ונקראים חסידים גם ברורים / בחסדך אלהים למדני / לתורתך ואבין הסדרים / ועזרני להתחכם בדתך / ואדעם יהו על פי סדורים / כמו עד כה עזרתני בטובך / לפרש עוד פשט כל הספרים / והשלמתיו בארבעת אלפים / תשע מאות ועוד שבע ועשרים / שנת ששית למחזור ר"ס ברומי / שנת רצון שנת תפקוד אסורים / ביום ששי ביום טובה ושמחה / לישראל קדושים גם טהורים. בהוצאת שפת יתר מובאת בסוף תוספת: וביום שני בר"ח אדר ראשון שנת ד'תתקכ"ז נפטר אבן עזרא ז"ל, והוא בן ע"ה, וכתב סימן לעצמו בשנת (בשעת?) פטירתו כתיבת יד: ואברם בן שבעים וחמש שנה בצאתו מחרון אף. תנצב"ה. כלומר, בן 64 התחיל ראב"ע פירושו לתורה. וגמר אותו כשהוא בן שבעים וחמש בשנת ד'תתקכ"ז (1167). לפי תאריך זה נולד ראב"ע בשנת ד'תתנ"ב (1092). אך לפי הכתובת הקודמת שכבר בשנת תתקי"ג גמר הפירוש לספר שמות, והוא אז לכל הפחות בן ששים וארבע, אם כן נולד ראב"ע בשנת תתמ"ט, יש מתקנים לתתקי"ז.

ועוד, קשה לקבל הנחה שבפחות משנה אחת עשה את הפירוש הארוך לספר שמות. בעוד שעל הפירושים לשאר ספרי התורה עבד כאחת עשרה שנה. כנראה שכאן חלה טעות. לא ראב"ע אומר והשלמתיו כמו בשיר לדור דורים שהזכרנו, אלא מישור אומר זה על דעת עצמו: ספר ואלה שמות חבור לאברהם נשלם שנת תתקי"ג יקר כמו שהם. ראב"ע גם לא היה אומר על פירושו לפי זה הראשון לתורה יקר כמו שהם. זה היה יכול לומר איזה מעתיק מתפעל מעבודת הפירוש. ואפשר שנתכוון למהדורה ראשונה, שהיתה עוד בחזקת חבור ולא פירוש ממש. ואח"כ הדביק דבר סיום זה לפירוש ממש, בלא להבחין בטיב החבור ותאריכו. שהרי אמרנו, שודאי חבר ראב"ע חלקי פירושים לעת מצוא, עד שבא לפרש את הפירושים השלמים.

בין שנים אלה יצאו הספרים דניאל (נשלם ספר דניאל במרחשון שנת ארבעת

אלפים ותתקי"ו בעיר רודוס, בסוף הפירוש), ס' תרי עשר (בסוף ס' מלאכי: פרשתיו אני המחבר אברהם ב"ר מאיר בן עזרא הספרדי שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושבע עשרה בראש חדש טבת בעיר רודוס). ס' תהלים (לפי כתובת בכ"י: אני אברהם בן מאיר הספרדי בארתי ספר תהלים, השלם בשנת ד"א תתקט"ז בחצי חדש אלול בעיר רהודיץ). ס' יסוד מורא (אני אברהם הספרדי הנקרא אבן עזרא, החילותי לחבר זה הספר ולכתבו בעיר לונדרוש באי אנגליטרא בירח תמות, ונשלם בירח אב, סוף ד' שבועות, שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושמונה עשרה לבריאה). אגרת השבת (הפתיחה ד' תתקי"ט באנגליא). כנראה שדניאל, תרי עשר ותהלים היו אצלו מוכנים והיה צריך רק לעבדם עיבוד אחרון, לפיכך הספיק לעשותם בזמן קצר כמעט בשנה אחת. וזה עשה תוך הכנתו את הפירוש לתורה, שהוא שיא עבודתו, וזה החיל בו כשהוא בן ששים וארבע.

כידוע מזכיר לפעמים ראב"ע ספרים מאוחרים בקודמים. וחושבים שהם תיקונים בזמן שכתב את התורה (שזח"ה, ספר העבור). אפשר שהערות אלה לקוחות ממגילות ששימשו יסוד לפירושו השלם. בתהלים קג ח: רחום — הזכיר מהשלש עשרה מדות מה שצריך... וכבר פירשתי הטעם במקומו (שמות לד ז). שם קמט ב: ישמח ישראל בעושו — לשון רבים, כדרך כי בועליך ועושיך; כמלת אלהים. וכבר פירשתי בפרשת בראשית (א א). ישעיה מ כח: בורא קצות הארץ — כבר פרשתי בסדר בראשית כי בורא קרוב מגזרת גזור. חבקוק ג ג: וקדוש מהר פארן — וכבר פירשתי זה הטעם בפרשת וזאת הברכה.

ואולי בכך המפתח לספרים שהוא מזכיר שפירשם ולא הגיעו לידינו. אולי לא הגיעו לעיבודם המלא, ולפיכך לא נשמרו כמו הפירושים השלמים, ועם הזמן אבדו. דברים לב ד: ואין לטעון מעמידת השמש, כי סדרו ברור במלת וירח בעמק אילון (יהושע י יב) כאשר פירשתי במקומו. ופירושו של ראב"ע לספר יהושע לא הגיע אלינו.

דברים כט יט: וכמוהו והיה לה' והעליתיהו עולה (שופטים יא לא), כאשר פירשתי. ופירושו לשופטים לא הגיע אלינו.

ש"א כז י: רד"ק — והחכם רבינו אברהם אבן עזרא פי' כמשמעו. כלומר, לעיני הרד"ק היה פירושו של ראב"ע לספר שמואל, ואילו אלינו לא הגיע. בפירושו הקצר לשמות כ כא: ובס' שמואל פירשתי ונר אלהים טרם יכבה.

תהלים נא ב: ראב"ע — וכבר פירשתי דבר בת שבע. כלומר, פירש ענין בת שבע במקומו, והוא בספר שמואל.

דברים כא יז: פי שנים — ראב"ע, ולפי דעתי שכן פירש, ויהי נא פי שנים ברוחך אלי (מ"ב ב ט) כאשר פירשתי במקומו. כלומר, פירש את ספר מלכים, ואלינו לא הגיע פירוש ראב"ע לספר מלכים.

במדבר כה יב: וכפר פירשתי (דהי"א ט כ), כי נגיד היה עליהם. יוצא שפירש את ספר דברי הימים.

ויקרא כ כ: וכבר פירשתי כתבו את האיש הזה עירי (ירמיה כב ל), כי הוא כמו הולך עירי (בראשית טו ב). כלומר פירש גם את ספר ירמיה, ואילו אלינו לא

הגיע. בפירושו הקצר לשמות כח מא: יד יחזקאל פירשתי במקומו. ואין לנו פירוש ליחזקאל. ובכן לפנינו שורה גדולה של ספרים, שראב"ע מזכיר אותם כמפורשים על ידו. אילו היו פירושים שלמים ומלאים ודאי לכל הפחות חלק מהם היה נשמר. שהרי אם ראב"ע מסתמך עליהם ומפנות אליהם את קוראיו, ודאי מפני שהיו נפוצים בידי תלמידיו שומעי לקח, ויהא באופן זמני, עד שיזכו לעיבוד משוכלל.

לעומת זה קיימים חלוקי דעות על זיהוי הפירושים המיוחסים לו לספרים משלי עזרא ונחמיה שבמקראות הגדולות.

דברים לב י: כאישון עינו — כבר פירשתי אישון. פירוש על אישון בפי' ראב"ע נמצא רק במשלי כ כ: חשך כפול. כלומר, אישון חושך, מושאל משחור העין. מעין כך: באישון לילה ואפלה (שם, ז ט).

דברים כה ב: בן הכות — בחירק, כמו בן מן; בן יקה (משלי ל א). שם בפירוש ראב"ע: בן בחירק כמו בצירה, כמו ריש רש, בן נון, בן לילה, בן הכות. כלומר, הפירוש במשלי זהה עם הפירוש בדברים.

דברים כה יד: בכיסך — והעד כיס אחד יהיה לכלנו (משלי א יד), משקל אחד, ומגזרת תכסו על השה (שמות יב ד) ואם הוא משורש אחר. תכסו מן כסס. וכיס מן כוס. מעין כך משלי טו יא: וכיס מעין. כלומר, בשני המקומות פירש כיס מלשון משקל ומגין, מן כוס-כסס. ככפולים וע"ו המתחלפים. בפירושו הקצר לשמות לא ג: ובפירוש משלי פירשתי זהפרש בין חכמה ודעת ותבונה. ובפירוש למשלי א ב הוא עומד על הפרש שבין חכמה, דעת, מוסר ובינה.

ממה שהבאנו אפשר לומר, שהפירוש למשלי שבמקראות גדולות הוא של ראב"ע. יש מייחסים פירוש זה לר' משה קמחי, ורואים פירושו של ראב"ע בפירוש ברכת אברהם, שיצא לאור ע"י חיים מאיר הלוי איש הורוויץ, פרנקפורט על מיין תרמ"ד. ראה הקדמה לס' העבור מאת שוח"ה עמ' 8, הערה 5. הקדמה לחומש מחוקקי יהודה: רשימה מחיבורי החכם ראב"ע, סימן ט, הערה 9.

יותר קשה בזהו בפירוש ראב"ע לעזרא ונחמיה שבמקראות גדולות, שגם אותו מייחסים לר' משה קמחי. בדברים כג ב אומר ראב"ע: גם הכתוב בעזרא, ויבדילו כל ערב (נחמיה יג ג) הם הזכרים (נ"א הנזכרים) ושם פירשתי. וזה איננו בפירוש ראב"ע שבמקראות הגדולות. יש וראב"ע מסתמך על הכתוב בעזרא ונחמיה, ואינו מזכיר כדרכו את פירושו עליהם. ראה ויקרא ב יא; כג כז, מ. בכל אופן אם אמר ושם פירשתי, ודאי כתב פירוש על עזרא ונחמיה. אולי הפירוש המצומצם לא הפיק את רצונו.

ראב"ע כפשטן, המבסס פירושו על דקדוקי הלשון, היה מוכרח גם לעשות להפצת הדקדוק העברי, ולהקנות לתלמידיו מושגים ביסודות הדקדוק. לשם כך חיבר גם ספרי דקדוק. בהם הוא מעיקרו מורה הלשון, ודרך אגב הוא גם מפרש פסוקים הדורשים התעמקות בלשון. בספרים אלה ראב"ע ראה את עצמו יותר מפיץ את השיגיהם ודעותיהם של מדקדקים שקדמו לו מחוקר הבא לחדש. שהרי בארצות החדשות שנקלע אליהן לא דיברו ערבית, לשון שבה נכתבו עבודותיהם של גדולי המדקדקים הראשונים ר' יהודה חיוג' ור' יונה אבן גנאח.

ר' יהודה אבן תבון המתרגם לעברית של ספר הרקמה של ר' יונה אבן גנאח כותב בהקדמה: אך בני הגלות החל אשר בצרפת ובכל גבול ארץ אדום אינם מכירים

בלשון הערבית, ויהיו להם הספרים האלה כדברי הספר החתום, ולא יכלו להגיע אליהם, כי אם אחרי העתקתם אל לשון הקדש. וזה כמה שנים נדבה רוח החכם ר' משה ב"ר שמואל חכהן בן גקטיליה אותו והעתיק את שני ספרי ר' יהודה בן דוד (חיוג') הנזכרים בלשון הקדש לאחד מחבריהם ומבני נשיאיהם. ויהיו בידם למשמרת לאות ולמזכרת, עד אשר בא החכם ר' אברהם בן עזרא בארצותם, ועזר להם גם הוא בענין הזה בחבורים קצרים, כלל בהם דברים נחמדים ויקרים.

בספר צחות דף יד עמ' א הוא אומר: וקודם שאזכיר שאר האותיות דבר כלל בכל, כי כל טעם שאני אומר בצורת האותיות ובשמותם. גם אשר אמרתי בצורת השבעה מלכים ושמותם, לא קבלתיז מרבי ולא למדתיז מספר רק דרך סברא. ויתכן המשכיל הבא אחרי שיוציא כ"כ הוא טעמים לאשר הזכרתי יותר נכונים מהטעמים שלי, לכן אנכי החילתיז לסקל האורח, ישמע החכם ויוסיף לקח. מעין כך אומר עליו ר' יצחק פרופיט דוראן (האפדי): החכם הנעלה ר' אברהם א"ע חבר בה חבורים נאים. אבל מה שחדש בהם מעט הוא (מעשה אפד, עמ' 44).

כנראה שמעשה הדקדוק הראשון היה תרגום ספרי הדקדוק של ר' יהודה חיוג' מערבית לעברית. התרגום הראשון שתירגם ר' משה חכהן גקטיליה לא היה נפוץ, ודאי בגלל איזה ליקוי בו, לפיכך תירגמם ראב"ע מחדש תוך תוספת ביאור למקור: נשלם ספר האותיות אשר חבר ר' יהודה, ואשר תרגמם בלשון הקדש הר' ר' אברהם ב"ר מאיר בן עזרא במדינת רום רבתי (הוצאת דוקס, עמ' 178).

כשהוא מדבר על גזרת הכפולים בסוף ספר מאזנים שיצא ברומא בשנת תת"ק הוא מעיר על ספר הכפל של ר' יהודה: תמצא בו כל דרכי פעלי הכפל מבוארים. אילו עדיין לא היה מתורגם לעברית לא היה שולח אליו את תלמידיו שלא נזקקו לערבית.

ספר הדקדוק המקורי הראשון שראב"ע חיבר הוא ספר מאזנים. בפירושו ראב"ע מכוון אל הביאורים שבו. ראה בראשית מט ו; ויקרא כו ו; במדבר ז ג, עב; דברים א ג; לב ו. יש והוא קורא לו ס' מאזני הלשון (איוב לו לא; לו א). קשה לומר, שיש בו גישה פדגוגית מסודרת. שתלמידיו היו יכולים לדעת דקדוק לפי הספר בלבד, ללא עזרת מורה מבאר. אך יש בו גישה רצינית להעיר על כל מה שבמקרא נראה כלא רגיל. יש בו מאמץ להכניס את הלומד לעולם הלשון. בחלק השלישי של ההקדמה הוא נותן רשימה של בעלי הלשון שקדמו לו. כלומר, הדקדוק הוא כבר מקצוע, ולו עבר היסטורי שיש להכירו. אך עם זה, הדקדוק הוא רק כמקצוע עזר לתנ"ך. אחר שהוא עומד בקיצור על האותיות ועל התנועות הוא אומר: ובטרם שאפרש כל הנזכרים אזהירך שתלך אחר בעלי הטעמים. וכל פירוש שאיננו על פירוש הטעמים לא תאבה לו ולא תשמע אליו. אח"כ הוא מדבר על המקרא הקצר: דע כי יש במקרא מקומות חסרי מלה, ולא אוכל לספור אותם, כי רבו מארבה, ואלה קצותם...

הספר השני שלו בדקדוק היה ספר היסוד וספר שפת יתר. ספר היסוד הוא המוזכר ביותר בפירושו של ראב"ע, והוא אבד ולא נמצא עד היום. יש שזיהו אותו עם הספר שפת יתר בהוצאת גבריאל הירש ליפמן, שהוא ספר הגנה על רס"ג בפני דונש בן לברט, ואין בו דקדוק. בפתיחתו נמצא השיר: ספר יסוד דקדוק כמו כתר / ספר יכבס לב כמו נתר; ספר בשם תלמיד שמו חיים / ספר יגלה לו דבר סתר; ספר לאברהם בנו מאיר / ספר קראהו שפת יתר. יש שקראו לספר יסוד דקדוק שפת יתר

ללא קשר עם ספר ההגנה על רס"ג. כמו כן העתיק החוקר ר"ש פינסקר כ"י מספר דקדוק שזיהה אותו עם ספר יסוד הדקדוק. ור' ב"ז בכר, הסכים לזיהוי זה. ראב"ע בעצמו אומר בהקדמה לס' שפה ברורה: בעבור שכבר חברתי דקדוק במדינת רומא ס' המאזנים, ובעיר לוקא ספר היסוד ושפת יתר, ובעיר מנטובה ספר צחות. ראה ראב"ע המדקדק מאת ב"ז בכר, מתורגם ע"י א"ז רבינוביץ, עמ' 11—16.

נגד הנחותיו של ב"ז בכר יצא החוקר מיכאל וילנסקי בחוברתו „על דבר ספר היסוד וספר שפת יתר לראב"ע", ירושלים תרפ"ו. הוא בא לכלל דעה שטעות היא לחשוב את ס' ההגנה על רס"ג לס' שפת יתר המובא ע"י ראב"ע כספר דקדוק. וכ"י שהעתיק ר"ש פינסקר הוא בעצם ספר שפת יתר ולא ספר היסוד שאבד ואיננו.

המעניין הוא, שכבר פרשן קדמון לראב"ע ר' יוסף בן אליעזר הספרדי אומר בבראשית ב יז: עד היום לא בא לידי ספר היסוד. ושם יג א: כבר הודעתך כי לא ראיתי ספר היסוד, אך בספר שפת יתר אמר. שם כג ז: אמר יוסף המחבר, כבר אמרתי שלא מצאתי ספר היסוד לר' אברהם, רק בספר צחות בשער פתח קטן פירש זה הענין. ספר הדקדוק השלישי של ראב"ע הוא הספר צחות. הוא המעולה שבספרי הדקדוק שלו, הן בתכנון העשיר, והן באופן הרצאתו. גם ראב"ע העריך מאד ספר זה, מה שהוא מבטא בשיר הפתיחה: ואברהם זקן / כעוף נחמד מקן / יסוד דקדוק תקן / ובאר על לוחות ומחברתו תנעם / לכל משכלי עם / בנותנו טוב טעם / לנעות גם נחות / וסוד אותות נראות / ופעם נחבאות / ולמה הן באות / קמוצות ופתוחות. קרב תלמיד הנה / לכל תשאל מענה / ותהיינה עיני / לבבך נפקחות. אחוז אורח סקל / ולדעת משקל / לכל כבד או קל / קרא ספר צחות. ובסוף הספר שיר סיום: קחה מלים בכור דעת צרופים / ולרעבים מתוקים הם כצופים / טעמים בספרים הם פזורים / ראה כלם בספרי נאספים / בתשרי ראש שנת שש נשלמו עם / תשע מאות וארבעת אלפים.

וכבר אמרנו שבספר שפה ברורה אומר ראב"ע שאת ספר צחות חיבר בעיר מנטובה. בו הוא מלמד גם את המשקל של שירת ספרד, ומדבר על צורת האותיות. על הכלל מושך עצמו ואחר עמו, שהוא מרבה להשתמש בו בפירושיו, וקיימים ויכוחים עם מדקדקים קודמים ועוד. גם כאן בראש מעייניו הוא דעת התנ"ך. גם הסדר כאן מניח את הדעת.

הספר חשוב עד היום הן כספר דקדוק רחב והן כספר עזר לפירושיו.

ספר דקדוק הבא הוא הספר יסוד מספר. ספר קטן ולא היה ידוע לביבליוגרפים הראשונים. הוציא אותו לאור ר"ש פינסקר עם ביאור רחב ביחד עם „מבוא אל הניקוד האשורי או הבבלי", וינה תרכ"ג. בהקדמה כותב ר"ש פינסקר: הסבה שהעירתי למלאכה זו היתה התועלת שראיתי בפרסום זה הספר הקטן להבנת מאמרים הבאים בשאר ספרי הרב ז"ל הבלתי מובנים, אם לקצורם או מפאת השגיאות שנפלו בהם בהתרשלות המעתיקים.

הספר פותח בשיר קצר: ראה ספר כליל שפר / יסוד מספר שמו נקרא / לאברהם בנו מאיר / ספרדי בנו עזרא. ואח"כ: נאם אברהם, זה הספר נחלק לחמש מחלקות. המחלקה הראשונה הם האחדים שתחלתם אחד וסופם תשעה. הוא עומד על כל אחד של האחדים. למחלקות הבאות הוא קורא מעלות: המעלה השנית העשירות. המעלה

השלישית המאות. המעלה הרביעית האלפים. המעלה החמישית הרבבות. הספר כתוב בסדר לימודי ובסגנון קל, שביחד עם ביאורו הנוח של ר"ש פינסקר וציון מראי המקומות עושה אותו לספר עזר נעים ללומד. ראב"ע מזכיר את הספר יסוד מספר בפירושו לדניאל ו' ד': כאשר פירשתי בספר המספר. ובשיטה האחרת לבראשית ב' כד': דקדוק אחד בספר המספר. כלומר, הספר יסוד מספר נתחבר לפני הפירוש לדניאל והשיטה האחרת לבראשית.

הספר האחרון בדקדוק של ראב"ע הוא הספר שפה ברורה. הוא עשיר בחומר, אך לקוי מאד בחוסר סדר. וראב"ע בעצמו עמד על לקוי זה ותלה אותו בפזיזות הנפש שהיה שריו בו בעת חבורו: וישמע אחד מן התלמידים שהייתי אומר דברים כאלה על אלה המשוררים, בקש ממני לחבר לו (ספר) דקדוק הלשון. ויקשה ממני לשאל, בעבור שכבר חברתי בדקדוק במדינת רומא ס' המאזנים, ובעיר לוקא ספר היסוד ושפת יתר, ובעיר מנטובה ס' צחות. ויען ויאמר, כי אין איש מהם שהספרים הם אצלו, שירצה לתתם לו. ולא היו הספרים אצלי, כי מנהגי לכתוב כל אשר יעלה על לבי. גם יש לפעמים שאין לבי מפונה ממחשבות, ואף כי היום. וכאשר אלצני התלמיד הנזכר בראשית השירים (שלמה), נתתי לו שאלתו ועשיתי בקשתו. בשיר הפתיחה וההקדשה הוא אומר: לך אל חי זרוע עם גבורה / וכל ימין חלושה בך עזורה / בשומך באגוש רוח טהורה / בהיכל כס כבוד שמך קשורה / וזאת חכמת לשון תורה ומקרא / אשר מכל לשונות היא יתרה / מתללת כמו אבן יקרה / תהי על ראש שלמה כעטרה / לאברהם בנו מאיר שמורה / לדור דור בכל רגע זכורה / בלב משכיל ועל פיהו נצורה / הכי (לכן) קרא שמה שפה ברורה.

הספר שפה ברורה כתב כנראה בסוף ימיו, כשהשעה היתה דוחקת אותו לסיים פירושו לתורה, והרבה מרוח פירושו ניכר בספר. כשהוא מדבר על הדרש הוא אומר: קדמונינו ז"ל מעתיקי המצות פירשו פרשיות גם פסוקים לבדם, גם מלות גם אותיות על דרך דרש, גם במשנה גם בתלמוד ובברייתות. ואין ספק שהם ידעו הדרך הישרה כאשר היא, ע"כ אמרו כלל אין מקרא יוצא מידי פשוטו (שבת סג א) והדרש תוספת טעם. והדורות הבאים שמו כל דרש עיקר ושורש, כרב שלמה ז"ל שפירש התנ"ך ע"ד דרש, והוא חושב כי הוא ע"ד פשט, ואין בספריו פשט רק אחד מגי' אלף. הוא מדבר קשות עם הפייטנים שלדעתו סילפו את הלשון וברחו מלשון המקרא. הוא עומד גם על לשון חז"ל לפי הכלל לשון תורה לעצמה, ולשון חכמים לעצמן (חולין קלז ב). הספר חשוב בגלל החומר הדקדוקי שבו, אך כספר לימוד שאליו נתכוון ראב"ע הוא קשה בגלל השיטה של הרצאת הדברים הלוקיה מאד.

ולבסוף כדאי עוד לעמוד על שלשת עבודותיו הקצרות של ראב"ע, שנכתבו מלכתחילה כבדרך אגב, אך למעשה הן מרכזות חומר רב מדעותיו הפזיזות בפירושו, והן חשובות מאד כספרי עזר למעיין הרציני בראב"ע בגלל שיטתן המרוכזות. כוונתי לס' השם, לס' יסוד מורא ולאגרת השבת. א. ס' השם. הוא מרכז בתוכו בקצרה שיטתו בשמות הקדושים. בשיר הפתיחה הוא כותב: בשם אחד יסוד כל האחדים / קרא סודות בסוד השם יסודים / לאברהם בנו מאיר בקרית / בדרש חברו לשני חסידים / לאברהם בנו חיים גביר דור / ויצחק בן יהודה שר יהודים. הוא נתחבר לפני הפירוש הארוך לשמות, שבו מורצית עיקר שיטתו של ראב"ע

בשמות הקדושים. והוא מזכיר אותו בפירושו הארוך לשמות יב ז: וכבר פירשתי בספר השם הנכבד כי שמם מגזרת שם ישר נכת עמו (איוב כג ז), מה שנאמר בספר השם דף א, עמ' ב.

ב. ס' יסוד מורא. הוא מכיל שנים עשר שערים. מעיקרו הוא מרצה על מהות המצוות, רק שני השערים האחרונים מוקדשים לשם הקדוש. חשיבותו הוא במה שהוא מרכז בצורה נאה וקלה שיטותיו של ראב"ע והשקפותיו על המצוות שבתורה ועל הבדלי השמות הקדושים, שהמקרא זהיר בהם. הוא ספר עזר חשוב בהכרת עולמו הדתי של ראב"ע. הוא כתוב בסגנון רהוט ובהיר. ומלבד השער האחרון, שבו הסבר מתמטי לשם הנכבד כמו בשמות ג טו הוא קל לקריאה ולתפישה.

הס' פותח בשיר הקדמה: ראה ספר שמו נקרא / יסוד מורא וסוד תורה / לאברהם בנו מאיר / ספרדי אבן עזרא. ובחתימה: נשלם הספר והודות לה' לבדו, הפליא חסדו את אברהם עבדו.

בדברי ימי ישראל של צ' גרץ, בתרגום שפ"ר ח"ד ציון ח, סימן יא מובאת חתימה מועתקת מכ"י אחד: אני אברהם הספרדי הנקרא אבן עזרא, החילותי לחבר זה הספר (יסוד מורא) ולכתבו בעיר לונדון באי אנגליטרא בירח תמוז, ונשלם בירח אב סוף ד' שבעות, שנת ארבעת אלפים ותשע מאות ושמונה עשרה לבריאה.

ג. אגרת השבת. היא מכילה הקדמה, שגם היא מתחלקת לשני חלקים, ושלשה שערים. ידוע ברבים הוא החלק הראשון של ההקדמה, המספר תולדות האגרת. בשאר הוא מלמד את הלוח העברי הקובע שהיום נמשך אחרי הלילה שעבר. בפתיחה הוא מספר: יהי בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות ותשע עשרה שנה בחצי הלילה, בליל השבת בארבעה עשר לחדש טבת ואני אברהם הספרדי אבן עזרא הייתי בעיר אחת מערי האי הנקרא קצה הארץ, שהוא בגבול השביעי מגבולות הארץ הנשבת. ואני הייתי ישן, ושנתי ערבה לי. ואראה בחלום והנה עומד לנגדי כמראה גבר ובידו אגרת התומה. ויען ויאמר אלי, קח זאת האגרת ששלחה אליך השבת... ויען ויאמר אלי ציר השבת הגד הגד לה את אשר הביאו תלמידיך אתמול אל ביתך ספרים פירוש התורה ושם כתוב לחלל את לילי השבת. ואתה תאזור מתניך בעבור כבוד השבת להלחם מלחמת התורה עם אויבי השבת ולא תשא פני איש. ואיקץ ותתפעם רוחי עלי, וגפשי נבהלה מאד. ואקום וחמתי בערה בי. ואלבש בגדי, וארחץ ידי ואציא תחוצה הספרים לאור הלבנה. והנה שם כתוב פירוש ויהי ערב ויהי בקר והוא אומר כי כאשר היה בקר יום שני, אז עלה יוב אחד שלם, כי הלילה הולך אחר היום וכמעט קט קרעתי בגדי וגם קרעתי את הפירוש, כי אמרתי טוב לחלל שבת אחת, ולא יחלל ישראל שבתות הרבה, אם יראו זה הפירוש הרע. גם נהיה כלנו ללעג וקלס בעיני הערלים ואתאפק בעבור השבת, ואדור נדר אם אתן שנת לעיני אחר צאת יום הקדש עד אכתוב אגרת ארוכה לבאר מתי ראשית יום התורה, להרים מכשול ולהסיר פח ומוקש, כי כל ישראל הפרושים, גם כל הצדוקים עמהם (ר"ל גם התלמודיים גם הקראים) יודעים, כי לא נכתבה פרשת בראשית מעשה ה' בכל יום, רק בעבור שידעו שומרי התורה איך ישמרו השבת, שישבתו כאשר שבת השם הנכבד, לספור ימי השבוע. והנה אם היה סוף יום השישי בקר יום שביעי יש לנו לשמור הלילה הבא. והנה זה הפירוש מתעה כל ישראל במזרח ובמערב גם הקרובים גם הרחוקים, גם החיים גם המתים.

והמאמין בפירוש הקשה הזה ינקום ה' נקמת השבת ממנו. והקורא אותו בקול גדול תדבק לשונו לחכו. גם הסופר הכותב אותו בפירוש התורה זרועו יבוש ותיבש, ועין ימינו כהה תכהה. וזאת היא תחלת האגרת.

אחרי זה בא ביאור כללי על תנועת הכוכבים והיום, וגומר את ההקדמה: על כן חלקתי זאת האגרת לשלשה שערים. הראשון בראשית שנת התורה. השני בראשית חדש התורה. השלישי יום התורה.

הביאור הוא רחב ומשמש ספר עזר לדברי ראב"ע על הלוח העברי במקומות רבים בפירושו. העבודה הרבה והחשובה הזאת הוא גומר בדברי סיכום: נשלמה בחפזן זאת האגרת, הודאה לאשר לו התפארת. והנה נתבאר באגרת הזאת, שקראתיה אגרת השבת, שהיא אוגרת כל תשובותיה על שם האגרת שראיתי בחלומי, מתי ראשית היום, גם ראשית החדש, גם ראשית השנה. והשם הנכבד שהוא ראשון בלי ראשית, ואחרון בלי אחרית, הוא יקרב קץ אחרית הימים, להשיבנו כימי עולם וכשנים קדמוניות, אמן.

ולבסוף אני מביא מכתם קצר הנמצא בקובץ ראב"ע של דוד כהנא סימן כב, עמ' 34, ושבחלק הנקרא תקונים והערות עמ' 219 הוא אומר: נמצא בכ"י פאריז סי' קעז, בסוף פירוש הראב"ע על התורה (דף קי"ט ע"ב) ... הנכתב בכ"י אייר שנת ה"א ס"ח לפני השיר לדזר דורים.

מכתם קצר זה אומר לנו מה היה בלבו של ראב"ע הבודד והערירי בעולמו על יצירותיו הרוחניות: זכר שמי תגיד חתימתי / אחר אשר אשוב לאדמתי / אכתוב ואזכורה הכי ידי / תכלה, ותשאר רק כתיבתי.